

JAKAB ELEK EMLÉKEZETE.*

Kultúrházat felavatni ma Erdélyben és magyar kultúrházat felavatni egy székely községben, mélyen tisztelt hallgatóim, ez valóban az idők jele és teljessége. Jele annak, hogy a falu végre, ha sokára is, kezd tudatára ébredni annak a nemzetfenntartó hivatásának, amely itt e területen reá vár. Hogyne fogadtam volna el hát azt a kitüntető felhívást, hogy a közmi-velődési ház felavatása alkalmával emlékbeszédet tartsak?

Boldog örömmel fogadtam el, hiszen ez a történelmi pillanat gyönyörű útnak indulás az mindama elgondolásoknak, melyek már 8 éve minden itt élő s faja jövőjéért aggódó magyart éjjeli-nappali gonddal töltik el. Egy első bátor és nagyszerű lépés, egy példát és irányt mutató célkitűzés, egy öntudatos rá-tappintás és termékeny birtokbavevése annak a földnek, melyhez, melynek minden rögéhez ezer esztendő viharain és vérkeresztségein keresztül minden élményünk és emlékünkhöz köt. Egy első lépés, melyhez, — boldog vagyok, ha elgondolom — most már sok-sok ehhez hasonló lépés következik mindaddig, míg lelkiismeretünk néma hangjában hallani fogjuk e földben porladó őseink elismerő szavait. A nagy költő (Schiller) szerint: az a gonosz tett átka, hogy tovább szülve mindig gonoszt kell szülnie. Milyen öröm látni: az a jó tett áldása, hogy tovább teremve mindig és szükségképen jót nemz.

Egy gyönyörű kép él a lelkemben. Most már hiszem, valóságos lélekkel bízom az isteni gondviselésben, hogy valósulni fog. Látom a székely falut, közepén az Isten házaival és az iskolákkal, hol az édes anya nyelvén csendülnek meg a gyermeki ajkak; látom kövezett, csatornázott, éjjel kivilágított utcáival, fákkal és virágokkal beültetett köztereivel és utcáival, mozijával, színi előadásaival, közfürdőjével. És látom az elhagyott, begyepesedett udvaru korcsmákat, a benépesedett tem-

* Felolvasatott 1926. okt. 17-én Szentgericén a Jakab Elek-kultúrház felavatási ünnepélyén.

plomok, iskolák és kultúrházak kitárt ajtójú csarnokait, hallok a vető, boronáló, kapáló, cséplőgépek bűgását és zakatolását. És látom a vagyoni jóléttől a közműveltség és erkölcs útjain boldog, derüs arccal papja, tanítója vezérlete mellett előhaladó népet, az én székely fajomat. Gyönyörű álmokkép!

De vajjon csak álmok? A halhatatlan Petőfi, aki annyira szépet álmodott rövid csillagfutásában, édesanyjának olyan mély és igaz meggyőződéssel mondja: „Anyám, az álmok nem hazudnak.“ Ime, nem a legszebb valóság-e ez a ház, amely máttól fogva mind az idők végezetéig Szentgericének és nagy szülöttjének, Jakab Eleknek nevét és dicsőségét fogja világgá hirdetni!?

És ez a másik ok, amiért örömmel fogadtam el a rendezőség megtisztelő felhívását. Nem félek attól, hogy a vértermészetes köteléke, mely engemet Jakab Elekhez fűz, elfogulttá tenne iránta. Az ő jelentősége a múlt száz év magyarságának történetében olyan nagy, hogy inkább attól tartok, hogy az én gyenge és erőtelen tollam nem tudja nagyságát hozzá méltóan kifejezni. És már az a puszta tény, hogy a rendezőség a ház megkeresztelésénél reá gondolt, mutatja, hogy kellően becsülni tudja az ő termékeny és áldott közművelődési tevékenységét. Egyik hozzám intézett levelében írja: „Büszke vagyok, hogy ez erős községben születtem.“ Nos, azt hiszem: Szentgerice, ha megkérdeznék, nem felelné egyebet, csak visszafordítaná a kijelentést: „Én meg büszke vagyok nagy fiamra!“

Hosszú az az út és több mellőzést és tövist, mint babért termelt az a pálya, mely a szentgericei zsindefedélű, szerény székely ház küszöbétől az iskola kopottas padjain, a szabadságharc viharain, az abszolutizmus néma tűrésein és szenvedéseiben, a levéltárak éjeket átvirrasztó fáradhatatlan kutatásain keresztül az országos levéltár igazgatói állásáig és a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig ível fel. De Jakab Eleket a természet megáldotta mindamaz adományokkal, amelyekkel ezt a szép pályát megfuthatta. Pedig két körülmény pályájának minden emelkedő lépcsőjénél akadályul szolgált. Az egyik: vallása; a másik csak az igazságot tekintő, a hajlongást nem ismerő, őszinte, egyenes jelleme és szokimondása. Fáj érintenünk ezt a pontot, aminthogy az ő lelkét is hosszú időn keresztül kedvetlen érzések telítették a méltatlan mellőzések miatt. De meg kellett említenünk, mert úgy érezzük, a történelmi igazságnak tartozunk vele.

Székely fajának minden kiváló tulajdonságát és erényeit egyesítette magában. Nem lángelme, aminthogy az erdélyi föld ritkán termel ilyeneket. De nyílt és fogékony elme minden szép és nemes iránt, felvértezve a tudásnak rengeteg kincsével s megáldva egy szinte bámulatos emlékező tehetséggel. Munka-szerető és fáradhatatlan némelykor egészsége veszélyeztetéséig. Tudományának hű, szenvedélyes és szerelmes alattvalója, jogosult egyéni és családi, meg vagyoni érdekei hátrányára is. Még halálos ágyán is megható esengéssel kéri az utolsó munkát, melynek írása közben hullott ki megdermedő kezeiből apró kis betűket sorakoztató tolla. Halálig hű fajához, melyről olyan nagy szeretettel ír, valahányszor alkalmá nyílik rá. S hányszor kerít rá alkalmat, mikor nem annyira tárgya, mint inkább szeretete vezeti. Megtörhetetlenül erős és egyenes jellem, megközelíthetetlenül tiszta kezű, ki előtt a köz vagyona érinthetetlen szentség. Szókimondó néha a sértés és gorombaság határáig. Hányszor vigasztalt engem a nyers és kurtán-furcsán elintéző pattogása miatt pityergő gyermeket, sőt ifjút azzal, hogy: én azzal bánok így, akit szeretek. Szangvinikus, szalma-láng temperamentuma, amely amilyen gyorsan fellángolt, ép oly gyorsan ki is lobbant, nem alkalmas arra, hogy a hívők és barátok nagy seregét gyűjtse köréje. De magas, sugár alakja, tiszta tűzű, kék szemei, gyors mozgása, beszédjének magával ragadó heve és eleven sodra, a benyomásokra azonnal reagáló lelke — alapjában agitátorra és misszionáriussá determinálják. S valóban ilyennek is indul. Alig végzi el iskoláit s teszi le az ügyvédi vizsgáját és lesz Marosszék táblabírájává, megszólalnak a szabadság harci riadói s neki lehetetlenné válik „feleslegessé vált irodák hűségben tollat koptatni.“ A szabadságharc erdélyi toborzói között az elsők között van, kinek tüzes hangú felhívásai gyujtanak és gyűjtik a Kossuth-huszár önkénteseket, a zászlók alá. Hét hónap alatt 9 ütközetben vesz részt, megkapja a katonai érdemrendet, a kapitányi rangot. De a ragyogó napok után ránk borult a világosi sötétség s neki a gondviselés azt a szivettépő szerepet szánta, hogy a fegyverletételnél a századját ő vezényelje. „Soha életemnek ily leverő pillanata, lelkemnek ily összezúzó kínja nem volt.“

Aztán következett egy szomorú korszak, melyben a magyar lelkek némán hallgató, dacos passzivitásba merevültek. Jakab Elek, miután jó emberei kiszabadították nagyszabadi fog-

ságából s a hatalom szülőfalujába internálja, beáll — amint maga mondja, — „parasztgazdának, vagy ha jobban tetszik, hétszilvafás nemes embernek.“ Négy évig rejtegeti lelkében hazafi fájalmát s forgatja az ősi rögöt, hogy Antheusként új erővel, új lelkesedéssel teljen el lelke a további küzdelmekre. Az internálás ez évei alatt hányszor érezhette, hogy

Rejtett harmat titkos permetegje,
Mit a szülőföld érintése ad.

S mégis Vadalmás és Csunyásza dülői szántogatása és a vetés áldott munkája közben Agricola elméje a nemzeti sors bús fordulatain elmélkedett, mert a falusi élet szűk munkakörében nem fért el magasabbra törő lelke vágyódása. Gazdasági tanulmányokba kezd, cikkeket ír Agricola álnév alatt, melyet ez időtől élete végéig használ. A nemzeti élet ütőerén akkor is Kolozsvár tartotta a kezét és Kolozsvár felfigyelt azokra a cikkekre, melyek sűrű egymásutánban jelentek meg legtöbbször a gazdaság észszerűbbé tételéről, de azzal a céllal is, hogy az elalélt nemzeti és társadalmi életet felrázzák dermedtségéből. Jakab Eleket észrevették. De talán mégsem került volna oly hamar a Kolozsvárt hullámzó magyar élet és törekvések sodrába, ha Szentgerice nagytekintélyű esperese, Farkas György nem bízta, hogy nem ez az élet való neki, hanem a toll; s nem kölcsönzi neki az útra azt a fölösleges aranyát, mellyel Jakab Elek örökre adósa maradt s melyért csak sirig tartó szeretetet és tiszteletet adott cserébe.*

Kolozsvárt Mikó Imre gróf volt az, aki az erdélyi elalélt, cél nélkül tengődő magyarság élére áll. S Jakab Elek, mint a gróf titkára, oly munkamezőre talál, amely az ő lelki adottságának és temperamentumának teljesen megfelel. Melyik volt az a terület, melyen a gondolat szabad nyilvánításától megfosztott nemzet életjelt adhatott magáról? A gazdasági szervezkedés útja annyira-amennyire szabad volt. Életre keltik tehát a szabadságharc óta szünetelő Erdélyi Gazdasági Egyletet s megindítják az Egylet évlapját. És most megszólal Jakab Elek nyugtalan lelke s a tétlenségbe bele törődni nem tudó vágyakozása. „Nem jól van ez így — úgymond az Évlap bevezetésében —, valamihez kezdenünk kell, sorsunk jobbrafordultát rajtunk kívülről nem várhatjuk; sőt szükség arra magunknak is segéd-

* Ker. Magvető, 1882, 215 l.

kezünk“. Ez a nekiindulás a lelkek dermedt aléltsága után „a felozlás állapotából az élet felé fordulás“. És súlyos szavakkal figyelteti korát; első és legsürgősebb teendő: „a zsirukból, vérökből kifogyasztott birtokaink, mezőgazdaságunk javítása. Ettől függ létünk, ezen alapszik jövőnk“. Aztán az egyesületi életre, a szervezésre hívja fel a figyelmet, mert ennek hiánya „a társadalmi bajok nagy részének a gyökere“ s ezek megteremtése a bizonyos gyógyszer, a tőlünk függő jobbnak kezessége“.

Mélyen tisztelt hallgatóim! Lehetetlen az akkori és mai állapotok között sok-sok hasonlatosságot nem találni s lehetetlen meg nem állapítani, hogy amit Jakab Elek nyugtalan tolla és tüzes lelke az akkori társadalom felébresztésére programmul adott, ma is — sajnos — a szó legnemesebb értelmében sok vonatkozásában aktuális. Istenem, milyen csodálatosan ismétli magát a történelem. Jakab Elek becsületesen kivette részét az ötvenes évek nemzetébresztő munkájából. S íme ma, a nagy összeomlás után nyolc esztendővel a cél nélküli tengődés és tervtelenség hosszú évei után megint ő az, az ő áldott neve, aki minket nemzetfenntartó és nevelő, népemelő és szervező munkára indít.

Ugyanez a lelkeket felrázó és felbátorító munka folyt Erdély legnagyobb társadalmi alkotásánál: az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításánál. Mint Mikó gróf titkára, minő fáradhatatlanul agitált e nagyszerű alkotás érdekében s milyen igaz gyönyörűséggel írja, szinte kicsordul a szíve örömeiben: „ami ritka, derült arcok lőnek láthatók; a remény szavait, önbiztatást, s egyenes és bátor beszédeket hallhatánk mindenfelé.“ Istenem, milyen nagy és igazi öröm: derült arcokat látni, mikor már-már a mosolygást is elfeledjük. Vajjon ma is hallhatunk-e egyenes és bátor beszédeket? Vajjon a nemzeti újjáébredés reménye és hite szólalhat-e meg olyan felemelő erővel, mint Mikó gróf és a halhatatlan Eötvös ünnepi beszédeiben?

Ezzel a tíz esztendővel Jakab Elek közéleti szereplésének leglelkesebb, legideálisabb, legönzettelenebb és legeszményibb s lelki alkatának legjobban megfelelő korszaka záródik. Kezdődik egy ragyogóan szép nemzeti hőskölteménnyel és végződik Erdély társadalmának legnagyobb, korszakos alkotásával. Közül sok szenvedéssel és nélkülözéssel, sok honfi bánattal, nemzeti hevülettel és lelkes törekvéssel is gazdag. Lelkének minden

melege és önzetlensége itt, ekkor árad ki legmelegebben, salaktalanul tiszta jelleme és eszményi élet-felfogása itt, ekkor ragyog fel legtündöklőbbben.

Egy új korszak kezdődik most életében, mely őt az alkotmányos élet beálltával hivatali elhelyezkedésével, házasságával a történetírás mezejére vezeti. Veje lesz Altorjai Mike Sándornak, az erdélyi kir. főkormánysház levéltára nagyműveltségű, tudós igazgatójának; 1861-ben ő is a levéltárhoz kerül, melynek két év múlva igazgatója, 1867-ben igazgatója lesz. Ilyen minőségében 1873-ban a levéltárral együtt Budapestre költözik. 1875-ben országos allevéltáros, 1893-ban pedig levéltáros lesz. Csupa olyan mozzanat, amely kikerülhetetlenül vezeti őt a történetírás mezejére.

Nem lehet feladatomban, sem a szükséges tudás, sem a szükséges idő nem áll rendelkezésemre, hogy Jakab Elek nagyértékű történetírói munkásságát méltatni próbáljam. Hiszen munkáinak csak a címe is hosszú-hosszú oldalakat tenne ki, hírlapi cikkei, különböző folyóiratokban megjelent közleményei vastag kötetekre mennének. Legyen elég tehát csupán főműveire rámutatnom, melyekkel halhatatlan nevet szerzett magának. Ezek között első helyen áll *Kolozsvár története* c. 5 kötetes műve, melyen 25 esztendőn keresztül dolgozott s melyről a felkért bírálók egyike, a nagynevű Szabó Károly azt mondja: Kolozsvár olyan monografiát nyert e műben, „melynél különb hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik s e munka ép úgy becsületére válik írója nevének, mint a városnak, melynek viszontagságteljes multját állítja elének.” Torma Károly pedig, a másik bíráló így szól: „olyan monografiát írt, amely történetirodalmunk díszére válik. Kolozsvár városa méltán fog dicsekedni azzal, hogy legteljesebb, legjobb monográfiája van széles Magyarországon.” Ilyen nagyfokú és egyhangú elismerésre csak természetes volt, hogy a mű megjelenése után 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai sorába választotta. Jakab Elek tehát elérte azt a legmagasabb fokot, melyet magyar tudós kutatásai alapján egyáltalában elérhet.

Másik nagy történeti munkája *Udvarhely vármegye monografiája*. Ezt azonban nem fejezhette be, mert a 30 ívre tervezett munkából 24 ív kiszedése után a halál kopogtatott ajtajára s kivette megdermedt kezéből a tollat. Feladata a munka írása közben a székelység történetévé szélesbült ki, tehát olyan

feladattá, mely lelkének régóta szeretettel ápolt kedves gondolata volt. Régóta melengeti már azt a gondolatot, hogy Orbán Balázs *Székelyföld leírását* okvetlenül ki kell egészíteni a *székely nép történetének megírásával*. 1873-ban elsőnek pendítette meg ezt az eszmét, felhívást bocsátott ki a gyűjtésre, melyet maga kezdett meg egy arany aláírásával. Megint elemében volt: állandóan agitált úgy, hogy egy év mulva már több mint 7000 frtról számolhatott be.

De Jakab Elek történetírói munkásságának van egy oldala, amely elsősorban minket, unitáriusokat érdekel. A ma már 58. évfolyamát író tudományos folyóiratnak, a Keresztény Magvetőnek bölcsőjénél az elsők között a legelső sorban állt,* és anyagi áldozataival járult hozzá a folyóirat fenntartásához és magas színvonala biztosításához. Unitárius jeleseink szellemi arcképét sűrű egymásutánban jelentette meg e folyóirat hasábjain. S hogy mi szenvedésekkel gazdag multunk sok részletét, sok nagy alakját ma helyes megvilágításban tisztán látjuk, ebben az eddig élt összes unitáriusok között Jakab Eleknek legnagyobb és legmaradandóbb érdeme van. Mi unitáriusok a kisebbségi sorsot nem nyolc éve ismerjük. Mióta Dávid Ferenc nagy lelkét kilehelte a dévai vár penészes börtönében, mi azóta saját kínszenvedéseinken keresztül tudjuk, érezzük: mi az a kisebbségi sors. Minket nem Trianon tanított meg erre. És e kisebbségi sorsunkban Jakab Elek — mint ősz főpásztorunk megállapítja — igazi „hitvédő” volt, aki élénk figyelemmel kíséri a felekezetek és egyházak életének minden mozzanatát s ott terem mindenütt vallásunk védelmére, ha támadják. És saját egyházunk életében nem merül fel fontosabb kérdés, melyben felvilágosításait, iránymutató gondolatait és nézeteit ne közölte volna. János Zsigmond, Enyedi György, Szent-ábrahámi Mihály, Agh István, Bölöni Farkas Sándor, Fejér Márton, Kriza János, Kelemen Benő s mindenek előtt a halhatatlan Dávid Ferenc, kinek halála 300 éves fordulójája „*Dávid Ferenc emléke*” c. művével emelt, ércnél maradandóbb emléket, abban a szellemi formában állanak előttünk, amelyben az ő „Virasztásai” életre keltették abból a több százestendős halálból, melybe a mi szellemi kisebbségi sorsunk üldöztetései sülyesztették. Valóban igaza van az ősz

* Keresztény Magvető, 1890. 34–40. l.

főpásztornak. A nyáron egy irodalmi tárgyú beszélgetésünk alkalmával szinte magát vádoló fájdalmas beismeréssel mondta nekem: „Úgy érzem, hogy mi, az egyház, Jakab Eleknek, adósa maradtunk. Nein adtunk meg az ő nagy nevének, az ő boldog emlékezetének mindent, amivel tartozunk, hogy soha el nem muló hálánkat leróhassuk.“ Hiszem, sőt tudom, hogy e hála lerovásának ideje is elkövetkezik. Amint íme elkövetkezett Szentgerice község szép és megható hála-leróvása nagy fia iránt.

Mert Jakab Elek nemcsak a magyar közműveltségé, nemcsak a magyar unitárius egyházé, hanem a Szentgericéé is volt. Mikor a levéltárak dohos levegőjében lelke szárnyait fáradni érezte, hányszor vágyakozott ki a szentgericei határ dűlőire! A marosvásárhelyi levéltár rendezése közben elfáradva milyen gyermeteg kedéllyel és boldogsággal várt, hogy itt megfürdesse lelkét a gyermekkor rózsás emlékeiben s ízlelje még egyszer a szentgericei túrós-puliszka és a tejfölös-paprikás csirke édes inyencségeit, melyeket igazán elkészíteni csak „Ágnes lelkem húgom“* tudott. Minő szenvedélyes szerelemmel, minő őszinte szívből jövő elismeréssel beszél e község népéről,** az unitárius egyházközségről, annak a gyönyörű multjáról, papjairól, a nép és pap közötti viszonyról, a nép munkásságáról, áldozókészségéről, tanulásra, haladásra való vágyáról. „Szentgerice népét munkásságban egy nemzet népe sem mulja felül, kevés éri utól“ — mondja nagytekintélyű esperese Farkas György jellemrajzában. S én hozzáteszem: Szentgerice ezzel az ő nevéről nevezett kultúrház emelésével nemcsak neki emelt örök időkre szóló emléket, hanem első sorban, saját magának; nemcsak a kegyeletes megbecsülés adóját róta le iránta, hanem bizonyosságot tett arról, hogy teljes mértékben rászolgált arra az elismerésre, melyre büszke lehet. Ő, boldog nép, melynek kebeléből ilyen nagy emberek emelkednek ki, mely ilyen nagylelkűen tudja elismerni az érdemet. Legyen áldó't annak apraja, nagya, szegénye és gazdagja, legyenek áldottak a vezetők és vezetettek és áldottak a határ dűlői. És te Jakab Elek kultúrház! Állj és dacolj az idők viharaival és terjesszed a magyar közműveltséget mind az idők végezetéig. Ámen.

Dr. Gál Kelemen.

* A néhai nővére, e sorok írójának édes anyja.

** Keresztény Magvető, 1882 208 - 216. Farkas György élete és jelleme.

EUCKEN RUDOLF.

Irtá : *Kurt Kessler.*

Eucken Rudolf élete és munkássága befejeződött, a halál kivette a tudós kezéből a tollat és elnémította a prófétát. Hálás kötelességünk ezuttal munkásságát, mely a német határokon túl is buzdítólag és ébresztőleg hatott, egy egységes képben foglalni össze. Eucken élete és tevékenysége azonban más értelemben is lezárult: Eucken évről-évre mind inkább a múlté lett, az új nemzedék nem az ő útján indult el; úgy látszik, Euckennel együtt a német klasszikus idealizmus is a múlté lett. Ezért is kötelességünk most emlékezetünkbe idézni e nagy idealistának képét; hadd mérjük meg rajta a mi saját akarásunknak jogosultságát s nagyságát. Esetleg ki fog tűnni, hogy a mi mai új életünk sokkal inkább a múltban gyökerezik, mint első tekintetre látszik s mint ezt az ifjú generáció gondolja.

Eucken egész gondolat- és érzésvilágával a múlt század klasszikus filozófiájában gyökerezett. Könyveiben minduntalan azon nagy motívumok csendülnek meg, melyekre ő a német idealizmus vezetőiről szólva oly szemléletesen mutatott rá: „Fichte számára — irta — a gondolkozás annyi, mint erkölcsi cselekedet, mely a világot az értelem legmagasabb céljainak rendeli alá; Schelling számára műteremtés, amely a valóságot kívül-belül életteljes műalkotássá alakítja át; Hegelnél logikai-dialektikai processzus, mely a világtörténelemnek minden munkáját magához vonzza és a gondolkozásnak folyamatában saját befejeződését éri el“. Abban Eucken a német klasszikus bölcsélet legnagyobb mestereivel egyetértett, hogy az élet alapja nem a természet, hanem a szellem, és hogy az élet értelme nem a természetté válás, hanem a szellemiséggé való fölemelkedés. Fichte szerinti szellemesség az, mikor Eucken a szellemi élet tevékenységének jelleméről beszél, tehát a szellemnek azon törekvéséről, hogy mindenféle életet átalakítson avégett, hogy így a személyiség-képzésben és a szellemi kultúrában